

Szczecin, dnia 10 czerwca 2024 r.

dr hab. Justyna Nowotniak prof. US
Instytut Pedagogiki
Uniwersytet Szczeciński

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Jasminy Al-Douri pt. „Pokój nauczycielski. Społeczność nauczycieli w świecie rzeczywistym i wirtualnym”

Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska mgr Jasminy Al-Douri pt. „Pokój nauczycielski. Społeczność nauczycieli w świecie rzeczywistym i wirtualnym”, promotor: prof. dr hab. Tomasz Szkudlarek, promotor pomocniczy: dr Grzegorz Stunża.

Recenzja została sporządzona na zlecenie Pani Profesor Justyny Siemionow, przewodniczącej Rady Dyscypliny Pedagogika Uniwersytetu Gdańskiego. Jest to powtórna recenzja dysertacji doktorskiej po naniesieniu poprawek przez Doktorantkę, sugerowanych przez Recenzentów w pierwszej recenzji. W związku z powyższym odniosę się głównie do wprowadzonych przez mgr Jasmine Al-Douri zmian i ich znaczenia dla całościowej oceny rozprawy doktorskiej.

Przedłożona do powtórnej recenzji rozprawa doktorska składa się z 7 rozdziałów (pierwotnie było ich 8). Rozdziały, zgodnie z sugestią, zostały zatytułowane, co pełniej pozwoliło zrozumieć zamysł Autorki i ocenić zaproponowaną strukturę dysertacji. Praca zawiera także wstęp, zakończenie, bibliografię, wykaz ilustracji oraz streszczenie w języku polskim i angielskim. Łącznie obejmuje 216 stron (pierwotnie było to 155 stron). Struktura dysertacji odzwierciedla budowę charakterystyczną dla prac empirycznych, realizowanych w paradygmacie badań jakościowych i spełnia wymogi stawiane takim projektom badawczym.

Znacząco, co należy odnotować z satysfakcją, rozbudowano cytaty i analizy materiału empirycznego zgromadzonego w *Dzienniku badacza* (zapisy relacji, sytuacji, opisy przestrzeni i emocji, tworzące kluczowy etnograficzny opis).

W niezmienionym Wstępie Doktorantka umieszcza napisaną przez siebie pracę w ramach trajektorii

własnego rozwoju osobistego, zawodowego i naukowego, nakreślając zamysł projektu badawczego. Punktem wyjścia zaprezentowanych tu rozważań jest podtrzymane przekonanie o braku tego rodzaju badań, z czym należy się zgodzić. Czyni to przedmiot badań oryginalnym, praktycznie niespotykanym, o znaczącym poziomie trudności, spełniającym oczekiwania kierowane pod adresem dysertacji doktorskich.

Pracę otwierają rozważania metodologiczne i zgodnie z sugestią, taki właśnie tytuł nosi cały rozdział, który rozbudowano o 10 stron (ss. 9-32), włączając do tej części przegląd literatury. Zamysł metodologiczny zawarty w rozdziale pierwszym, sięgający do tradycji badań jakościowych, w pełni koresponduje z zakreślonym polem problemowym.

Doktorantka wykorzystaną perspektywę etnograficzną i autoetnograficzną, określa w tej redakcji dysertacji, jako autoetnografię analityczną w rozumieniu Andersona (s.9).

Jest to model badań akcentujący potrzebę zgodności badań autoetnograficznych z bardziej tradycyjnymi praktykami etnograficznymi i jest odpowiedzią Leona Andersona na nieuprawnioną dominację w dyskursie autoetnograficznym „autoetnografii ewokatywnej”. Efekty zmierzenia się z tym wyzwaniem przez mgr Jasminę Al-Douri, opiszę w dalszej części recenzji.

Wracając do zasadniczych rozstrzygnięć metodologicznych. Cel projektu empirycznego ujęto w następujący sposób: „Celem badania jest poznanie różnych przestrzeni pokoi nauczycielskich oraz odkrycie relacji i rytuałów wewnątrz społeczności nauczycieli oraz miejsc z tym związanych” (s.9). Uprzednio było to: „poznanie rytuałów wewnątrz społeczności nauczycieli oraz miejsc z nimi związanych w pokoju nauczycielskim”. Deklaracja dotycząca przedmiotu badań nie zmieniła się i pozostał nim: „pokój nauczycielski w całej swej przestrzeni wraz z grupą pracujących w nim nauczycieli” (s.9).

Zmianę celu zinterpretować można jako odnalezienie wspólnego mianownika między przedmiotem, celem i tytułem dysertacji, skupionej na badaniu kultury szkoły, wygradzonej przez ściany pokoju nauczycielskiego, wypełnionego interakcjami, zwyczajami, celebracjami codzienności i rytuałami. Nie mam zastrzeżeń do sposobu sproblematyzowania przedmiotu badań, sformułowano, nieznacznie przeredagowując (s.11), następujące problemy badawcze:

1. Jak wygląda przestrzeń pokoju? Jakie jest wejście do pokoju nauczycielskiego?
2. Jak wygląda granica wyznaczająca przestrzeń pokoju? Czy występuje podział na sfery sacrum i profanum?
3. Jak ukształtowana jest przestrzeń pokoju, czy występują tam specjalne miejsca? Jeśli są, to dla kogo przeznaczone? Jakie pełni funkcję?
4. Jakie grupy tworzą nauczyciele? Czy występuje struktura hierarchiczna w gronie

pedagogicznym, całej grupie nauczycieli, jeśli tak, co ją warunkuje i kogo dotyczy? Jak wygląda struktura grupy?

5. Jeśli występuje struktura hierarchiczna w grupie, to czy istnieje i kto tworzy jej skład? Która z grup jest najważniejsza?

6. Jakie występują relacje w grupie? Jaką tworzą energię emocjonalną, która przenika pokój nauczycielski? Jakie zależności mają wpływ na emocjonalność pokoju? Jakie interakcje tworzą ze sobą nauczyciele w grupie?

7. Jakie interakcje społeczne uwidaczniają się w grupie nauczycieli w szkolnej przestrzeni?

8. Jakie rytuały obowiązują w pokoju? Kto podlega rytuałom? Jak wyglądają te rytuały?

Zrezygnowano z pytań o przejmowanie władzy w pokoju nauczycielskim.

Zgodnie ze zgłoszonymi uwagami krytycznymi do opisu próby badanej, rozbudowano jej opis, poszerzając również charakterystykę terenu badań. Nadal jednak cytowane fragmenty obserwacji uczestniczącej, nie są opatrzone datą ich sporządzenia i kodem szkoły. Badania prowadzone były na przestrzeni 5 lat i korespondowały z procesem awansu zawodowego Autorki. Właściwe ich oznaczenie jest w tym przypadku istotne, uwiarygadnia też prezentowane dane.

W konkluzji podkreślić należy, że przedstawione w koncepcji metodologicznej założenia i późniejsza ich realizacja (z poczynionymi modyfikacjami), spełniają rygory poprawności naukowej.

W obszarze ponownie skonstruowanego rusztowania kategorialnego nie zaszły znaczące zmiany. Autorka opowiada się za postrzeganiem rytuału, jako kategorii, zarysowującej ramy dla uczestnictwa nauczyciela w przemianach kulturowych w przestrzeni szkoły. Nadal też deklaruje podjęcie próby uchwycenia i zrozumienia dynamiki procesów społecznych w pokoju nauczycielskim, intensyfikujących się w czasie pokonywania etapów awansu zawodowego przez nauczycieli.

Rozdział 2, zyskał tytuł: „Interakcje, relacje, transakcje”, rozszerzono charakterystykę podstawy teoretycznej, opisano rytuał interakcyjny z akcentem na model rytuału i jego rodzaje.

Pogłębiono opis procesu komunikacji w nowym podrozdziale „Ekspresja niewerbalna w interakcjach” (w miejsce „Przestrzeni rytualnej”), przeredagowano tytuł trzeciego podrozdziału „Teoria E. Berne’a jako inspiracja w badaniu komunikacji rytualnej” oraz zrezygnowano z dwustronicowego, niewiele wnoszącego podrozdziału „Głód i stan ego”.

Koncepcję transakcji Berne’a potraktowano tym razem bardziej jako teoretyczną inspirację, niż teoretyczną matrycę wokół, której miałyby się rozbudować główne wątki analizy. Decyzję tę przyjmuję z zadowoleniem.

Rozdział 2 kończy się wprowadzeniem zapisów z *Dziennika badacza*, które dotyczą efektów zapraszania nauczycieli poszczególnych przedmiotów do przeprowadzenia rozmów. Ta część pracy

(licząca 7 stron) została nazwana „Relacje, interakcje w przestrzeni szkolnej – autoetnograficzne refleksje”. Doktorantka podkreśla, że „Istnieje formalny podział na zespoły, które pracują wyłącznie w swoim obszarze przedmiotowym. Eksplorując grupę nauczycieli, chciałam badać poszczególne mikrogrupy przedmiotowe, aby poznać ich relacje, emocje, rytuały i wewnętrzną współpracę” (s. 55).

W pierwszej wersji rozprawy doktorskiej dopiero od rozdziału 5 do 6, obok ustaleń teoretycznych, pojawiły się zapiski z badań, w tym fotografie, szkice, rysunki, wykonane przez Doktorantkę, dopełniające etnograficzną analizę przestrzeni szkolnej i rytualnych interakcji społecznych. W przeredagowanej pracy, poza pierwszym rozdziałem, analiza wyników badań przeplata się z rysowaniem tła teoretycznego we wszystkich rozdziałach. Począwszy od rozdziału trzeciego, rozważania teoretyczne zmieniają się nieznacznie. Autorka wprowadza natomiast ponad 30 stron zapisków z *Dziennika badacza*, w tym liczne fotodokumenty, obrazujące przestrzeń pokoi nauczycielskich.

Taki sposób konstruowania dysertacji doktorskiej, choć niestandardowy, w przypadku prac badawczych osadzonych w paradygmacie badań jakościowych, można uznać za poprawny. Można nawet domniemywać, że mniej doświadczonym badaczom ułatwia to opisywanie wyników badań i konstruowanie wniosków silniej umocowanych, w na bieżąco przywoływanych, konstrukcjach teoretycznych.

Rozdział 3 zbudowany wokół kategorii „sacrum” i „profanum”, poszerzył się o analizę świetlicy jako miejsca szczególnego w przestrzeni szkolnej i pozycji nauczycieli świetlicy: „Żaden nauczyciel świetlicy nie przebywał dłużej w pokoju nauczycielskim na przerwach w ciągu dnia pracy. Pojawiał się przez chwilę. Sprawdzał ogłoszenia na tablicy. Był przelotnie. To nie było jego miejsce”(s.70).

Analizy sprawnie odwołują się do rusztowania kategoryjnego Mircei Eliadego i Edwarda Halla. Są też trafnie osadzone w dyskursie miejsca skonstruowanego przez Marię Mendel, Aleksandra Nalaskowskiego oraz Marię Lewicką.

Kolejny rozdział poświęcony jest „Nauczycielowi plastykowi w szkolnej rzeczywistości” (wcześniej „Nauczyciel w szkolnej rzeczywistości”) w swej zasadniczej części nie uległ zmianie. Dopełnił go nowy podrozdział: „Czynniki zewnętrzne utrudniające proces płynnego rozwoju zawodowego nauczyciela”, poświęcony zagadnieniu awansu zawodowego i analizie barier spełnienia zawodowego, nauczyciela plastyki.

W rozdziale 5 „Miejsce i (nie)miejsce w zamkniętej przestrzeni”, pozostawiono wyniki fotoetnografii, z akcentem na analizę kategorii „miejsca” i „nie-miejsca” w przestrzeni pokoju nauczycielskiego. W tej części dysertacji pogłębiono sposób rozumienia kategorii spacji

zasilających teoretyczną perspektywę pedagogiki miejsca.

Więcej uwagi w drugiej recenzji, też ze względu na bogatszy materiał empiryczny zamieszczony w rozprawie, poświęcę analizie efektów wykorzystania przez mgr Jasmine Al-Douri, modelu badań Leona Andersona. Autorka wykorzystwała go do czynności analitycznych i poszukiwania odpowiedzi na postawione problemy badawcze.

Anderson akcentuje w nim potrzebę ograniczenia nieuprawnionej dominacji w dyskursie autoetnograficznym „autoetnografii ewokatywnej”, ze zwiększonym zainteresowaniem emocjami w naukach społecznych. Przestrzega też badaczy przed tym, aby autoetnografia nie stała się dla nich formą egocentryzmu, ale przyczyniła się do doskonalenia, rozszerzania i rewizji wyjaśnień teoretycznych.

Doktorantka zachowuje etnograficzną logikę postępowania, polegającą na tym, że aby zrozumieć przedmiot badań, lokuje go w społecznym kontekście analizy. Atutem wielu fragmentów analitycznych jest samoświadoma introspekcja. Widoczna jest zgodność tekstu z osobistymi doświadczeniami badaczki.

Przykład z *Dziennika badacza*: „Było to najbardziej emocjonalne zadanie, którego podjęłam się w autoetnograficznych badaniach nad grupą nauczycieli. Nie przypuszczałam, że zaproszenie do rozmowy na temat relacji przyniesie moc energii negatywnej i okaże się niemożliwe w realizacji. Większość inicjowanych rozmów nie przyniosło zaplanowanych rezultatów – nie miałam możliwości przedstawić tematu do konwersacji, a gdy nakreśliłam zakres pytań niestety nie otrzymałam żadnych konkretnych odpowiedzi. Zostałam potraktowana niezbyt poważnie. Relacje były asymetryczne. Moje odczucia wewnątrz odsłaniały wewnętrzne rozterki poszczególnych osób. Narząły mnie na uszczypliwe uwagi, niezrozumienie i traktowanie mnie jak Dziecka. Mój stan Ja odnosił się do relacji Dziecko Wolne – Rodzic Normatywny” (s.58).

Autoetnografia tak konstruowana, daje w tym przypadku, możliwość eksplorowania wybranych aspektów życia społecznego na głębszym poziomie i w bardziej systematyczny sposób. Analiza sięga raz po raz do osobistych doświadczeń i spostrzeżeń Doktorantki, a jednocześnie pozwala Jej uzupełnić wnioski formułowane przez szersze rozumienia rzeczywistości społecznej.

Zaprezentowana autoetnografia ugruntowana głównie w osobistym doświadczeniu, wykracza również poza nie. Autoetnografowie muszą liczyć się z tym, że zostaną włączeni w tworzenie znaczeń oraz wartości w ramach światów społecznych, które badają. Jesteśmy, właśnie dzięki Pani mgr Jasmine Al-Douri świadkami tego procesu i niemocy jakiej doświadcza przy próbie wejścia w światy społeczne tworzone przez nauczycieli różnych przedmiotów.

Pochwalam entuzjazm dla detalicznego opisu (bez)ładu społecznego, którego Doktorantka jest pełną uczestniczką, ale dostrzegam także fakt, że za rzadko kieruje się Ona planem badań

analitycznych, których celem jest doskonalenie teoretycznych ujęć szerszych zjawisk społecznych. Autonarrację w autoetnografii analitycznej wykorzystuje się również po części do rozwijania i udoskonalania uogólnionych wyjaśnień teoretycznych, dotyczących procesów społecznych, oczywiście bez prawa do generalizacji.

Doktorantkę cechuje refleksyjność analityczna, więc zwłaszcza na etapie przygotowania pracy do druku, pożądanym byłoby większe zaangażowanie w analizę teoretyczną. Przywoływane wielokrotnie koncepcje liminalności dostarczają przecież precyzyjnej ramy analitycznej, zwłaszcza w kontekście awansu zawodowego.

Specyficzną cechą analitycznie zorientowanych nauk społecznych jest właśnie wykorzystywanie danych empirycznych do uzyskania wglądu w szersze zjawiska społeczne. Dowodem posiadania takich umiejętności przez Kandydatkę jest rozdział 6 zatytułowany „Rytuał w wirtualnym świecie edukacji”. Dokonano w nim szczegółowej charakterystyki realizacji procesu kształcenia i związanych z nim zachowań rytualnych w przestrzeni wirtualnej podczas prowadzenia przez mgr Jasmine Al-Douri lekcji plastyki i spotkań z nauczycielami w edukacji zdalnej, w czasie pandemii. Pracę kończy niezmienny rozdział 7, który zyskał tytuł „Zamknięta przestrzeń”. Rozbudowane zostały też wnioski zawarte w zakończeniu dysertacji.

W konkluzji do części empirycznej dysertacji, podkreślić należy, że Kandydatka dobrze poradziła sobie z zadaniem zaprezentowania i zinterpretowania materiału empirycznego. Autorka ma świadomość kulturowych i społecznych kontekstów organizowania przestrzeni pokoju nauczycielskiego i sprawnie opisuje elementy kultury podgrup nauczycieli różnych przedmiotów, nauczycieli świetlicy czy wczesnej edukacji (wyłaniające się w toku badań etnograficznych i autoetnograficznych).

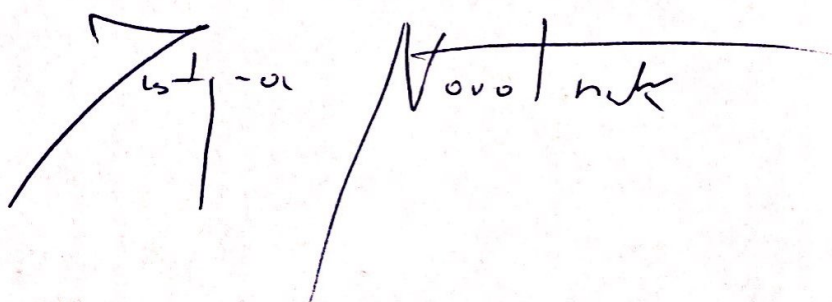
Aparat naukowy zaprezentowany w dysertacji jest poprawny. Praca została zredagowana starannie, z większą świadomością odmienności kompozycyjnej analiz pisanych w trybie autoetnografii.

Wymienione powyżej uwagi polemiczne, odnośnie treści i prezentacji pracy, nie podważają głównych konkluzji rozprawy i mojej ponownej pozytywnej oceny.

Uważam, że praca jest unikatowym zapisem interakcji między nauczycielami, pochodzącym z „wnętrza szkoły”. Dysertacja doktorska mgr Jasminy Al-Douri dostarcza materiału empirycznego inspirującego do postawienia jeszcze wielu problemów badawczych, pośrednio także na temat kształcenia nauczycieli, które w Polsce wymaga radykalnej zmiany. Cele postawione przez Autorkę pracy zostały osiągnięte i poparte wynikami empirycznymi.

Wobec powyższych uwag, stwierdzam że rozprawa Pani mgr Jasminy Al-Douri spełnia warunki określone w art.13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2014 r., poz. 1852 z późn. zm.) i wnioskuję o jej dopuszczenie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Justyna Nowotniak prof. US

Handwritten signature in black ink, consisting of a stylized initial 'J' followed by the name 'Nowotniak'.